

Mi is történt a 20. században?*

Nem tudtam, mire vállalkozom, amikor elvállaltam, hogy bemutatom ezt az igen nagy terjedelmű, témák sokaságát, óriási, többnyelvű irodalmat megmozgató kötetet. Számos (vagy inkább számtalan) tisztázatlan, vitatott, évtizedek után „újraélesztett” problémával kapcsolatban foglal állást „elfelejtett” korabeli vagy újabban előkerült adalékok alapján. Jóval több, mint Székely eddigi köteteinek összegezése, amelyről vélhetően még hosszan fogunk vitatkozni.

Személyesen azért is érdekes (és kockázatos) számomra ez a vállalkozás, mert bőven találkozunk a könyvben saját, nagyjából egyidejűleg megjelent tanulmánykötetemmel érintkező mozzanatokkal. Fontossá teszi a munkát, hogy olyan forrásokkal is dolgozik, amelyeket a történészkedés mai fő árama annyira semmibe vesz, hogy nem is nagyon vitatja, inkább – ő tudja, miért – messzire elkerüli. Néhány példa: a Szocialista Munkásinternacionálé, illetve az 1933, különösen az 1939 utáni német szociáldemokrata emigráció iratanyaga, még inkább a brit, ezen belül brit munkáspárti dokumentumok kezelésének a problémája. (Ehhez képest jóval többet foglalkoznak még a Komintern anyagaival is. Talán mert a kommunista mozgalom-

* SZÉKELY Gábor: Háborúk, forradalmak és a fasiszmus kora. Volos Kiadó, Budapest, 2014. 515 p. – A recenzió a könyv bemutatóján elhangzott ismertetés írásos változata (ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014. április 9.)

ról úgy vélik: már kevésbé tud visszaütni, ezek az átok szocdemek meg, lám, még mindig itt vannak. Bosszantó.)

Az angliai német emigrációval kapcsolatban nagyon érdekes, hogyan ütközött össze a brit Munkáspárt egyik vezetője, William Gillies és az angliai német emigráció álláspontja a német szociáldemokrácia felelősségéről Hitler hatalomra jutásában. Előbbi a szemben álló háborús blokk szocialistáit újra – mint 1919 januárjában Bernben – távol tartotta volna az újjászervezésre váró nemzetközi szociáldemokrata csoportosulásoktól. Ez az álláspont azonban szerencsére ezúttal alulmaradt. (Ritka eset, amikor a mozgalom tanult a múlt „burzsoá” vétkeiből, ezért érdemes volt megemlékezni róla.)

Amint erre Székely utal, a címben is jelölt témakörök egyrészt kapcsolódnak korábbi munkáihoz, jórészt azonban – mintegy ezek folytatásaként – később, új adalékok alapján földolgozott ismereteket és következtetéseket tárnak elénk. Negyvenöt írásról van szó, amelyek méretükben, műfajukban, megjelenésük időpontjában eltérnek, de a „háborúk – forradalmak – fasizmus” hármas tematikus fölosztás orientálja az olvasót. A háborúk esetében többek közt azt tárgyalja, különböző korokban milyen okok váltják ki őket, mennyiben változott a helyzet a Szovjetunió és az általa vezetett tömb fölbomlása után. Eljut a mai háborúig is, ezek specifikumát vizsgálva, a rájuk vonatkozó elméleteket ismertetve, többnyire vitatkozva velük.

A *Forradalmak* részben a munkásmozgalom történelmi útját, forradalmi kísérleteinek sorsát követi nyomon. Az olvasó egy idő után rájön, hogy Székely a szovjet tematikát leginkább ebben a második részben tárgyalja. Ezen húzódik végig a Komintern témaköre is, a mindenkori szereplőkkel és döntésekkel.

A tanulmányokkal, dokumentumközlésekkel és cikkekkel versengenek érdekességben a szerző által adott interjúk, illetve recenziók és lektori vélemények, könyvbemutató prezentációk. Saját tapasztalatomból is tudom, hogy ezek néha fontos tartalmi elemeket is hordoznak, amelyeket kár volna hagyni a semmibe veszni.

A bemutatás lehetséges mérete és az érintett témák mennyisége fölment az alól, hogy megkíséreljem a lehetetlent, hogy

valamennyi érdekes mozzanatot itt elővezessem. Mégis, kedvcsinálónak, felsorolok néhányat.

Székely egyik kedvelt témája a második világháború előtti év tárgyalásainak háttere, egyszerre brit, francia, német és szovjet oldalról megközelítve, sok új részlettel, a háború éveire kiterjedő nyúlványokkal.

A *Forradalmak* tömbben a kommunista mozgalom szinte minden szakaszára vonatkozó problémagócok jelennek meg. A III. Internacionálé létrejöttének az első világháború előtti szociáldemokráciáig visszanyúló gyökereitől a zimmerwaldi vitákon és a forradalmi baloldalon belüli nézeteltéréseken át a Luxemburg–Lenin-viszonyig kerülnek elő a későbbi fejleményeket megelőlegező mozzanatok. Érdekes, mert a mába nyúló részlet, hogy birtokunkban van egy tanulmány Robert Jevzerov moszkvai történész-politológus barátunktól, amelyet *A nemzetközi munkásmozgalom története* című évkönyvünk jövő évi kötetében kívánunk közzétenni, Luxemburg antitotalitárius álláspontjának elméleti alapjairól. A probléma tehát tovább munkál, úgymond túlélte a Szovjetuniót.²

Lenin úgynevezett végrendeleteiről is hallunk, messze nem ugyanazt, mint ami ezen a néven közkézen forog. Nem pusztán a bolsevik vezetők sokatmondó karakterisztikáját tartalmazó, az SZKP XX. kongresszusa után publicitást nyert jellemzéseiről van szó (amelyekről gondosabb vizsgálat után megállapítható, hogy a bolsevik párt 1930-as XVI. kongresszusa alkalmából maga Sztálin ismertette őket a küldöttekkel). Szélesebben is fölvetődik a mások, például Krausz Tamás által alaposan körüljárt kérdés, hogy van-e kontinuitás a szovjet történelem 1928 előtti és utáni időszaka között, illetve mit jelent a diszkontinuitás. Ez egyben azt is érinti, hogy van-e a szovjetrendszernek „története”, vagy az kezdetektől a harmincas évek második felének fogalmaival ábrázolható-e. Kipróbáltak-e más utakat, ilyennek tekinthető-e a NEP? Mi a következménye annak, hogy

² Robert JEVZEROV: Rosa Luxemburg, a parlamentarizmus és a mai Oroszország. In: HARSÁNYI Iván–SZÉKELY Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. XLIV.* Magyar Lajos Alapítvány, Budapest 2017. (Megjelenés alatt.)

Sztálin meghirdette az egy országban fölépíthető szocializmus lehetőségét, és mit jelent az, hogy az erre jellemző megközelítési utak a Komintern közvetítésével minden jövőbeli szocialista forradalom vagy átmenet kötelező sajátoságaivá alakultak. (Egyébként távoli következményként említhetjük a kommunista pártok 1957-es tanácskozásán a „tábor” magjában működő kommunista pártok külön nyilatkozatát, amely összefoglalta az átmenet mindenütt kötelező vonásait. Ez ugyanis jórészt fölülírta a XX. kongresszus időszakában hivatalosan is hangoztatott álláspontot a szocializmus lehetséges különböző megközelítési útjairól.) Ehhez kapcsolódik például a *Sokféle államszocializmus – több országban* című cikk, amely a több mint hetvenéves folyamat külső visszhangját is érinti.

Összefoglalja a kötet a Komintern VII. kongresszusára vonatkozó, az utóbbi évtizedekben lezajlott viták essenciáját is, kitérve arra is: milyen következményei voltak az 1935-ös döntéseknek az utána következő években követett kommunista taktikára. Székely nem kerüli meg Sztálin népfrentpolitikához fűződő viszonyát sem, amely ambivalens volt, bár nyilvánvaló, hogy áldása nélkül nem születhetett volna meg. Ám sehol sem méltatta, magyarázta vagy propagálta azt.

Megismerkedhet az olvasó az SZK(b)P-n belüli viszonyokra 1935 után oly nagy hatást gyakorló Kirov-gyilkosság utóéletével, egészen a legutóbbi években ülésezett és vizsgálódó bizottság következtetéseiig.

Némileg külön test a kötetben a magyarországi szociáldemokrácia történetét, elsősorban nemzetközi betagolódását áttekintő tanulmány, amely egészen az 1948-as beolvasztásig követi az eseményeket.

A *Fasizmus* blokkban is zúdulnak ránk az egymást kergető problémakörök. Ezeken belül a híres, „Dimitrov-féle” meghatározás valódi tartalmáról és jelentőségéről közölt Székely-féle megfontolások vonják magukra az olvasó figyelmét. A Kommunista Internacionálé olasz fasizmusra vonatkozó állásfoglalásainak érintése után megérkezünk a német nemzetiszocializmus tárgyalásához, amelynek a szerző kiemelt figyelmet szentel. Hosszú bevezetéssel elemzi Hitler 1933-as diadalát, a

Weimari Köztársaság kanyargó útjával szoros összefüggésben mutatva meg a náciizmus fölemelkedését, útjának hullámzását. Helyénvaló megfontolásokat fejt ki arról, vajon a két nagy német munkáspárt összefogva megakadályozhatta volna-e a nácik hatalomra jutását. A szakszervezetek oldaláról vizsgálva magam is hasonló következtetésekre jutottam.³ A válságban kimerült, egyre több elnyomó paramilitáris erővel szembe kerülő munkásság, bár a szakszervezeti választásokon, 1932 őszén még nagy többséggel ajándékozta meg az ADGB-t, fizikai ellenállásra már képtelen volt. Ez nem változtat azon, hogy a nemzetközi baloldal megdöbbenését nem utolsósorban éppen az okozta, milyen csekély ellenállásba ütközött Hitler hatalomra jutása, két, európai méretekben is igen befolyásos munkás tömegpárt jelenlétében.

Némileg ellentmondónak látszik az, amit a szerző arról ír, hogyan foglaltak állást a még talpon lévő szociáldemokraták a március utáni „hitleri” Reichstagban. Az egyik helyen azt írja, hogy részük volt a Hitlernek nyújtott felhatalmazás jóváhagyásában, a másikon azt, hogy csak Otto Wels elnök szavazott ellene. Valójában Hitler két intézkedési csomaghoz kért fölhatalmazást. Az egyik külpolitikai jellegű volt, és a német egyenjogúságért, a versailles-i szerződés következményei elleni energikus fellépés támogatását kérte. Ezt a jelen lévő szociáldemokraták megszavazták. A másikat, a belpolitikai csomagot azonban elutasították, s ez ügyben Wels valóban fölszólt.

A *Fasizmus* blokkban nagyon érdekes Kassáknak és „harmadik” folyóirata, a *Munka* állásfoglalásának a bemutatása, amelyhez sokféle, a hivatalos kommunizmuson kívül álló, kívül rekedt vagy „rekesztett” egyén és csoport véleményének a lelikiismeretes ismertetése párosul. Érdekes Kassák idézett megfontolása arról, igaza volt-e az osztrák szociáldemokratáknak, amikor elhárították a keresztényszocialisták ajánlatát a „békülésre”. Ezt a költő az orosz bolsevikok 1918-as dilemmájához hasonlítja, amelyben ezek helyesen elfogadták a breszti békében rájuk háruló kényszerű területi engedményeket. Akármi

³ HARSÁNYI Iván: Egy régi német május 2-a története. *Egyenlítő*, 2008/5. 32–37.

a véleményünk, meglepő, hogy ezek a kérdések nyolcvan évvel később ugyanilyen élesen vetődnek föl a mai vitákban.

Érdekes megfontolásokat közöl a szerző az *antifaszizmus* fogalmáról, különösen a második világháborúban a hitleri Németország vezette blokkal szembeni állami, csoportos és egyéni ellenállás különböző indítékairól. Jogosan hangsúlyozza, hogy „a különféle érdekek vezérelte náci- és németellenesség nem azonos az antifaszizmussal”, majd hozzáteszi: „viszont alapja volt a náci Németország és szövetségesei ellen létrejött összefogásnak”. Ez annál fontosabb, mert a fogalom használata ma is zavaros. A fasizmus fogalmát azonban – a két világháború közötti évtizedek viszonylatában – több jelenségre vonatkoztatva lehet használni (és használták is nagyon különböző irányzatok), ami egyszersmind azt is meghatározza, milyen szélesen vonjuk meg az egyes esetekben a fogalom alá vont jelenségek körét.

A kötetben jelentős azoknak a szövegeknek a súlya, amelyek Székely egyetemi oktatói tevékenységéhez fűződnek. Néhány, hallgatók által írt rövid szövegrész is megjelenik mint a második világháború kirobbanásáról tartott kurzusának munkanyaga. Egész eddigi életműve igazolja azt az elvet, hogy a kutató történésznek nem teher, hanem szükséges kiegészítés, ha egyidejűleg oktat is. A hallgatókkal való érintkezés, és a találkozások alkalmával létrejövő visszacapcsolás nélkülözhetetlen energiaforrás, „az ifjú élet egyik titka”.

Ezek után szinte piszkálódásnak tűnik, ha rámutatok néhány fogyatékosagra, elvéve tévedésre. Az első kategóriához sorolható a számos apró-cseprő szöveghiba. Ezek között fölhívnam a figyelmet arra, hogy a 158. oldalon hiányzik egy „nem”, amitől a mondat értelme ellenkezőjére fordul. A másodikhoz, amikor Molotovot, a Népbiztosok Tanácsának elnökét, az 1939-es külügyminiszter-váltás alkalmával tartott ülés kapcsán Székely *államelnökké* nyilvánítja. A Szovjetunió államelnöke nem a Népbiztosok Tanácsának, hanem az SZSZKSZ Legfelső Tanácsának mindenkori elnöke. Ez az adott időben (Szverdlov 1919-es halála óta, saját 1946. márciusi haláláig) M. I. Kalinyin volt.

Székely pályáján kétségtelenül új távlatot nyitó kötettel van dolgunk, amelynek a témátömegébe ma csak imitt-amott, talán ötletszerűen kaptam bele. Jó lenne, ha sokan olvasnák (ezt a megjelenés példányszáma sajnos meglehetősen korlátozza); még inkább, ha digitálisan is hozzáférhető lenne. Akkor egyes résztémáinak alapos megvitatása is elképzelhető volna.

Harsányi Iván